

Mácha, Jakub

[Pícha, Marek; Píchová, Dagmar. 100 myšlenkových experimentů ve filozofii]

Studia philosophica. 2014, vol. 61, iss. 1, pp. 86-88

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130032>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a proč se k ní vztahuje, tkví hluboká nezodpovězenost, sláva i tragika lidství...“ (s. 107–108). Zdá se mi, že se náš autor od filosofie náboženství a religionistiky vydává do krajin filosofické antropologie.

Jiří Gabriel

Marek Picha – Dagmar Pichová, *100 myšlenkových experimentů ve filozofii*, Praha: Dybbuk 2013, 192 s. (dostupné i jako e-kniha)

Myšlenkové experimenty jsou populární téma. A populární témata je třeba využít k popularizaci filosofie. Recenzovaná kniha *100 myšlenkových experimentů ve filozofii* autorské dvojice Marek Picha a Dagmar Pichová je právě textem, který má potenciál přilákat lidi ke studiu filosofie (ať již na akademické nebo amatérské úrovni). Útlá knížka menšího formátu je členěna na předmluvu, úvodní studii, sto jedno- až dvoustránkových hesel a tři rejstříky (tematický, jmenný a názvový). Je třeba vyzdvihnout typografickou kvalitu textu i celkové knižní provedení. Kniha je provedena v pevné vazbě a opatřena vkusnou obálkou.

Více než dvacetistránková úvodní studie vysvětluje, co je a co není myšlenkový experiment, k čemu jsou myšlenkové experimenty dobré a jak jim rozumět. Zde se pokusím o kratší polemický rozbor. Je jasné, že pojem „myšlenkový experiment“ nemůže mít jednou provždy přesně definované znaky. Je na každém autorovi, jak si tento pojem přizpůsobí svým potřebám. To také činí autoři recenzované publikace. Myšlenkové experimenty jsou pro ně „soubory pokynů určujících, co si představit, chceme-li něco zjistit“ (s. 12). Je ale třeba, aby byly splněny následující dvě podmínky. Při myšlenkových experimentech se musí jednat o zapojení představivosti a myšlenkový experiment musí mít definovaný cíl. Mezi zapojením

představivosti a cílem je jasně definovaný vztah: „Myšlenkové experimentování je to teprve v okamžiku, kdy si věci představujeme jen proto, abychom zjistili, co by se v dané scéně stalo.“ (s. 13) Autorská dvojice podává srozumitelnou definici, které ale, dle mého názoru, chybí hlubší ospravedlnění. O jaké představování se zde jedná? Představivost či obrazotvornost je filosofický termín s bohatou historií. Jen heslo „imagination“ ve *Stanfordské encyklopedii filosofie*³ má několik desítek stran a odkazuje na desítky dalších titulů od Aristotela po současnost. Nemá smysl zde probírat všechna pojetí představivosti. Pozastavím se ale u jedné otázky, která je zásadní pro epistemickou roli myšlenkových experimentů. Chápu autoři představivost jako pouhé asociční předvedení minulých vjemů před vnitřní zrak, či jako kreativní schopnost lidské mysli? Pokud použijeme známý pojmový pár anglického básníka a kritika S. T. Coleridge, jedná se o *fancy* (hrubou psychologickou asociaci), nebo *imagination* (kreativní schopnost)? Na tuto otázku v úvodní studii nenalezneme explicitní odpověď. Zdá se ale, že autoři chápou představivost spíše ve významu *fancy*. Čtenář si má podle pokynů představit určitou konstelaci a pak posoudit, co by se dělo. Pak je ale v sázce epistemická role myšlenkových experimentů, které – všimněme si vymezení výše – mají přinést jisté poznání. Co tedy můžeme myšlenkovými experimenty poznat? Snad jen jak funguje naše schopnost psychologické asociace. Myšlenkové experimenty by pak byly svého druhu asociční experimenty, a to je žalostně málo.⁴ Mož-

³ Tamar Gendler, „Imagination“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/imagination/>>.

⁴ Jistě nejsem první, kdo podobnou námitku vůči myšlenkovým experimentům vznesl. Za všechny připomenu pouze Ri-

ná je tomu opravdu tak, jen se dnes již kompromitovaný pojem psychologické asociace nahradil vznešenějším pojmem *filosofické intuice*.

Postupme ale k dalšímu bodu. Autoři tvrdí, že myšlenkové experimenty „slouží jako *případové studie* – což znamená, že jsou spojené s obecnějším tvrzením, jehož pravdivost mají v širokém smyslu podporovat“ (s. 23). Každá případová studie ale podporuje nekonečně mnoho obecných tvrzení a to, že nějaké tvrzení je platné v případové studii, neznamená, že je platné i obecně. Jaký je tedy mechanismus přechodu od jednotlivé situace (případové studie) k obecnému tvrzení? Autoři zde přicházejí pouze s pragmatickými maximami: „... hledali jsme takovou míru zobecnění, která je na jedné straně rozumně podpořena experimentem, na druhé straně může rozumně vstupovat do další argumentace.“ (s. 29) Názory na to, co je a co není rozumné, se ale mohou lišit. Pokud tento přechod k obecnému principu necháme takto neurčitý, budou myšlenkové experimenty a jejich smyšlené situace pouze ilustrovat to či ono obecné tvrzení bez jakéhokoliv epistemického nároku. Dovolím si tvrdit, že pokud mají mít myšlenkové experimenty nějakou epistemickou relevanci, bude třeba zapojit výše zmíněnou produktivní obrazotvornost. Ta může obsahovat principy, jak je možné dospět ke spolehlivému, vhodnému či výstižnému zobecnění. O různé koncepce, jak takové kreativní zobecnění může fungovat, není nouze. Vzpomeňme třeba na Kantovu schopnost reflektující soudnosti.

Proč by ale měly myšlenkové experimenty sloužit k poznání? I kdyby myšlenkové experimenty sloužily pouze jako ilustrace, testy či analogie obecnějších filosofických tvrzení, je tím jejich místo

na slunci ospravedlněno. Vždyť Platón přece nepoužil své přirovnání k jeskyni jako prostředek ke zjištění čehokoliv. Platónův mýtus o jeskyni sice splňuje výše uvedená kritéria myšlenkového experimentu. Jedná se však o analogii či alegorii ilustrující Platónovu teorii idejí. Autoři pro mě zcela nepochopitelně zobecňují představovanou situaci lidí spoutaných v jeskyni do principu: „Lidé by si nepřáli poznat nepříjemnou pravdu.“ Tento princip pak podporuje tezi, že: „Platónská metafyzika se nesetká s přátelským přijetím.“ (s. 127) Princip i teze – přestože je v textu Platónovy *Ústavy* najdeme – dle mého názoru zkrslují vyznění celé alegorie. Pokud je kniha určena i pro laického čtenáře, bude tímto výkladem přinejmenším zmaten.

Přístupme k vlastnímu tělu knihy a tím jsou samotné myšlenkové experimenty. Struktura hesla je následující: Každé se skládá z úryvku filosofického textu (jenž byl v některých případech přeložen do češtiny zvláště pro tuto knihu) a z interpretačního schématu. Schéma se sestává z tzv. destilátu, principu a teze. Destilát představuje soubor pokynů vedoucích k představení si hypotetické konstelace a její případnou dynamiku (tj. co by se stalo, kdyby se podmínky změnily). Princip pak představuje „zobecnění závěru získaného promyšlením scénáře“ (s. 29). Princip je důsledně uváděn v kondicionálu, jelikož je odvozen z hypotetické situace. Konečně teze je vyjádřením „širokého rámce myšlenkového experimentu“ (s. 30). Tu nelze odvodit z citované pasáže. Zde museli autoři využít znalosti filosofického kontextu (typicky celého díla).

Toto interpretační schéma představuje hlavní autorský vklad (kromě specifického výběru toho či onoho myšlenkového experimentu). Čtenáři se tak nedostane žádné další interpretační vodítka. V mnoha případech ani nic dalšího není třeba, jelikož schéma argumentačně vystihuje citovanou pasáž. Například Russellova

charda Rortyho, který tvrdil, že naše přesvědčení zcela určují výsledek myšlenkových experimentů, které tudíž nemohou přinést žádné nové poznání.

„Pětiminutová hypotéza“ (s. 149) je shrnuta v následujícím destilátu: „svět vznikl dávno – současná podoba“ → „svět vznikl před pěti minutami – stejná současná podoba“. Princip pak zní: „Nebylo by možné odlišit svět s falešnými vzpomínkami od světa s pravými vzpomínkami.“ Výsledná teze je: „Přesvědčení o minulosti jsou logicky nezávislá na minulosti samotné.“ Zde není co dodávat. Toto interpretační schéma pomůže laickému čtenáři pochopit podstatu tohoto experimentu. Jiná schémata ale mohou čtenáře spíše zmást. Viz výše zmíněné schéma Platónovy alegorie jeskyně.

Autoři přiznávají, že jim byla inspirací kniha Martina Cohena *Wittgenstein's Beetle and Other Classic Thought Experiments*.⁵ Pokusme se o krátké srovnání struktury hesel. Cohen cituje či parafrázuje relevantní pasáž. Dále pak následuje přibližně stránková diskuse a případně grafická ilustrace. Heslo recenzované publikace tedy místo diskuse obsahuje interpretační schéma. Je nesporné, že pokud schéma dobře vystihuje podstatu experimentu, vede to k daleko rychlejšímu a přehlednějšímu náhledu. Slovní vysvětlení mohou být zdlouhavá a mohou jen podat experiment jinými slovy a tím text jen zmnožit, aniž by jej dále osvětlila. Pokud bych si měl vybrat, rád bych u každého experimentu viděl interpretační schéma (pro rychlé čtenáře) i slovní vysvětlení (pro pomalé čtenáře). Když ale srovnám interpretační schéma Platónovy jeskyně s diskusí v Cohenově knize (s. 32), musím konstatovat, že mi je Cohenův tradiční přístup bližší. Uvědomuji si ale, že se jedná o anachronismus. Dnešní doba si žádá rychlá řešení. Lidé nemají čas číst texty – ať už jsou jakkoliv krátké – a spokojí se schématy. To by teď mělo být bráno jako přednost recenzova-

né knihy, která tímto reaguje na dnešního rychlého čtenáře.

Nakonec se pozastavím nad otázkou po smyslu celého tématu myšlenkových experimentů. Proč studujeme právě ty pasáže filosofických textů, které splňují kritéria myšlenkového experimentu? Jak můžeme obhájit, že si vybíráme právě pasáže, které nás vybízejí si něco představit s jistým cílem? Na tuto otázku jsem nenašel odpověď v žádné knize o myšlenkových experimentech. Vráťím se k mé úvodní formulaci, že myšlenkové experimenty jsou populární téma. Přece se ale nebudeme zabývat nějakým tématem jen proto, že je populární (i když je zamýšleno jako popularizace). Kritik by mohl říci, že výraz „myšlenkové experimenty“ je jen módním odznačením toho, čemu se dříve říkalo obrazné analogie či alegorie. Jediná smysluplná odpověď na výše uvedenou otázku, která mě napadá, je ukázat, že filosofie nemusí být o abstraktních argumentech a o složité formální notaci. Filosofie může být i představování si více či méně běžných situací. Právě tato stránka filosofie může mít popularizační potenciál. Pokud recenzovanou knihu hodnotíme z tohoto hlediska, jedná se bezpochyby o přínosný počín, který si své čtenáře najde. Ostatně kniha je již několik měsíců po vydání rozebrána a dostupná je pouze jako e-kniha.

Jakub Mácha

Gottfried Schramm, *Dějiny a řády života (pět rozhodujících zlomů lidských dějin)*, Praha: Slon 2012, 219 s.

Knihou Gottfried Schramma (1929), dnes emeritního profesora východoevropských dějin na univerzitě ve Freiburgu, vychází z rozsahem asi dvojnásobného díla, které autor pro další vydání upravil a zestručnil. Zabývá se tím, co bychom mohli nazvat teorie dějin. Zabývá se, jak

⁵ Martin Cohen, *Wittgenstein's Beetle and Other Classic Thought Experiments*, Oxford: Blackwell 2005.